

ОЦІНКА ВПЛИВУ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗСЛІДУВАННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА

ASSESSMENT OF THE IMPACT AND PERSPECTIVES OF INVESTIGATION OF WAR CRIMES AGAINST THE NATURAL ENVIRONMENT

Задихайло Д.Д., к.ю.н.,

доцент кафедри екологічного права

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Серпутько А.Д., студентка I курсу магістратури факультету прокуратури

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Харламова Д.В., студентка I курсу магістратури факультету прокуратури

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Стаття присвячена проблематиці проведення оцінки та сучасного стану та перспектив розслідування воєнних злочинів проти природного середовища в контексті збройного конфлікту в Україні. Останніми роками взаємозв'язок між конфліктами та деградацією природного середовища привертає безпрецедентну увагу в міжнародному праві. У міру розгортання конфліктів екологічні наслідки часто виходять далеко за межі безпосередніх наслідків для людей, впливаючи на екосистеми та біорізноманіття. Стаття заглиблюється у критичне дослідження оцінки впливу та аналізу перспектив розслідування воєнних злочинів проти природного середовища, з особливим акцентом на контексті України.

Під час військових дій природному середовищу часто завдається шкода, наприклад, забруднення води або повітря, знищення фауни і флори, а також зміни місцевої екосистеми. Визнаючи важливість довкілля для цивільного населення, Міжнародне гуманітарне право встановлює як загальні, так і спеціальні гарантії захисту природного середовища під час збройних конфліктів. Сьогодні Україна об'єднує світ задля забезпечення невідворотності покарання шляхом розроблення ефективної стратегії притягнення до відповідальності за воєнні злочини проти природного середовища. Створений прецедент в майбутньому має виконувати превентивну функцію.

Війна не лише впливає на і без того напружене природне середовище, але й перешкоджає зусиллям, спрямованим на покращення ситуації. Діяльність та інвестиції, спрямовані на відновлення природних середовищ, збереження видів, покращення управління природоохоронними територіями, а також на пом'якшення наслідків зміни клімату та адаптацію до них, були перервані.

Саме через це оцінка завданої шкоди є первинним етапом розслідування воєнних злочинів проти природного середовища. Відсутність належної оцінки унеможливіє правильну кваліфікацію як національними, так і міжнародними судовими установами впливу збройного конфлікту на природне середовище.

Ключові слова: природне середовище, цивільні об'єкти, соціально захищені об'єкти, кримінальне провадження, міжнародне гуманітарне право, збройний конфлікт, оцінка шкоди.

The article focuses on the issues of assessment, status and prospects of investigation of war crimes against the natural environment in the context of the armed conflict in Ukraine. In recent years, the nexus between conflicts and environmental degradation has attracted unprecedented attention in international law. With conflicts escalation, the environmental consequences often extend far beyond the immediate impacts on people, affecting ecosystems and biodiversity. This article delves into a critical study of impact assessment and analysis of the prospects for investigating war crimes against the natural environment, with a particular focus on the Ukrainian context.

During military operations, the natural environment is often damaged, for example, by water or air pollution, destruction of fauna and flora, and changes to the local ecosystem. Recognizing the importance of the environment for civilians, International Humanitarian Law establishes both general and special guarantees for the protection of the natural environment during armed conflicts. Today, Ukraine is uniting the world to ensure the inevitability of punishment by developing an effective strategy for prosecuting war crimes against the natural environment. The established precedent should serve a preventive function in the future.

War not only affects an already stressed natural environment, but also hinders efforts to improve the situation. Activities and investments aimed at restoring natural environments, conserving species, improving the management of protected areas, and mitigating and adapting to climate change have been interrupted.

That is why damage assessment is the primary and integral step in the investigation of war crimes against the natural environment. The absence of a proper assessment makes it impossible for both national and international judicial institutions to properly qualify the impact of armed conflict on the natural environment.

Key words: environment, civilian objects, specially protected objects, criminal proceedings, international humanitarian law, armed conflict, damage assessment.

Постановка та актуальність проблеми. Україна є фактично першою країною в історії людства, яка розслідує злочини проти природного середовища саме як воєнні злочини. Прецедент застосування міжнародного гуманітарного права до результатів збройного конфлікту створює унікальну практику оцінки та розслідування воєнних злочинів проти природного середовища. Успішне розслідування та притягнення до відповідальності має зірвати превентивну роль та дати усвідомлення іншим агресорам, що відповідальності за злочини цієї категорії не уникнути.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Основними майданчиками для розвитку напрямку наразі є міжнародні конференції, прикладом може слугувати міжнародна конференція «United for Justice», яка була при-

свячена відповідальності Російської Федерації за шкоду, заподіяну природному середовищу внаслідок війни.

Варто зазначити також Вім Цвіненбург, який опублікував «Розслідування воєнних злочинів: Екологічні та майнові збитки» на початку вересня 2023 року в. Стаття є відправною точкою для оцінки впливу війни на довкілля, включаючи причини, наслідки та політичні заходи реагування. У ній обговорюється використання супутникових знімків і відстеження соціальних мереж для якісної і кількісної оцінки екологічної шкоди, пов'язаної зі збройними конфліктами.

Річард Веннінг та Теодор Д. Томасі в листопаді 2022 року опублікували свою роботу «Використання оцінки шкоди природним ресурсам США для розуміння

екологічних наслідків війни в Україні», де обговорюються юридичні аргументи в міжнародних судах, що підтримують переслідування за екологічні злочини в Україні, засновані на екоциді. Стаття на прикладі вторгнення Росії в Україну у 2022 році аналізує, як за дистанційною оцінкою можуть слідувати інспекції в країні для точної оцінки збитків і планування репарацій.

Також не можна не згадати публікацію «Випалена земля: Екологічні воєнні злочини та міжнародне правосуддя», яка була опублікована видавництвом Кембриджського університету ще наприкінці грудня 2014. Робота обговорює норми і закони війни, що стосуються шкоди, яку війна завдає навколишньому середовищу, а також те, як слід визначати і розглядати «екологічні воєнні злочини».

Визначення мети дослідження. Головна мета – забезпечити невідворотність покарання для воєнних злочинців та започаткувати стандарти притягнення до відповідальності тих, хто буде намагатися скоїти такі ж злочини в інших частинах світу.

Стаття також має на меті пролити світло на складну динаміку між збройними конфліктами та руйнуванням природного середовища, дослідити виклики, можливості та перспективи для вирішення та запобігання екологічним злочинам в українському контексті.

Наразі практика та підходи до розслідування тільки формуються, тому проміжна оцінка ефективності оборонних стратегій та наявних на даний момент результатів дає можливість коригувати та підвищити шанси притягнення до відповідальності осіб, відповідальних за вчинення воєнних злочинів проти природного середовища.

Виклад основного матеріалу. Для більш глибокого дослідження проблематики, автори вважають за необхідне розподілити дослідження на декілька частин: 1) аналіз механізмів охорони та захисту природного середовища в рамках МГП; 2) завдання широкої, довгострокової і серйозної шкоди природному середовищу як воєнний злочин; 3) оцінка завданої шкоди; 4) поточна діяльність щодо розслідування воєнних злочинів проти природного середовища в контексті міжнародного збройного конфлікту в Україні.

1. Охорона природного середовища в рамках міжнародного гуманітарного права. Цивільний об'єкт – це об'єкт, який не є військовим об'єктом. Всі цивільні об'єкти захищені від нападу згідно зі статтею 52 Додаткового протоколу (I) до Женевських конвенцій 1949 року (далі – ДП I). [1] Водночас, деякі об'єкти, такі як природне середовище, користуються особливим захистом згідно з нормами міжнародного гуманітарного права (далі – МГП) в силу їхньої ролі та статусу, [2] через їх особливе значення для захисту жертв збройних конфліктів, цивільного населення або людства в цілому, або через їх особливу вразливість до знищення та пошкодження під час збройного конфлікту [3].

Природне середовище часто зазнає шкоди під час військових операцій (наприклад, забруднення води або повітря, знищення фауни і флори, зміна місцевої екосистеми тощо). Визнаючи його важливість для цивільного населення, як ДП I, так і звичаєве МГП передбачає загальний і спеціальний захист природного середовища під час збройних конфліктів. Поняття «природне середовище» в рамках МГП слід розуміти в максимально широкому сенсі, оскільки воно може розвиватися з часом у міру зростання наукових знань і постійних змін у самому середовищі. Воно включає в себе: (i) все, що існує або виникає природним чином, наприклад, гідросфера, біосфера, геосфера і атмосфера (включаючи фауну, флору, океани та інші водойми, ґрунти, гірські породи тощо) [4, с. 84–85; 5, с. 15]; (ii) природні елементи, які є або можуть бути продуктом людського втручання, такі як продукти харчування, сільськогосподарські угіддя, питна вода та худоба [6, 662].

Захист природного середовища відповідно до Міжнародного гуманітарного права (МГП) можна розуміти як об'єкт, що перебуває під особливим захистом, або як

цивільний об'єкт. Основні відмінності між цими двома категоріями полягають у наступному.

Об'єкти, що перебувають під особливим захистом:

1. Це конкретні типи об'єктів, які користуються особливим захистом відповідно до МГП, такі як культурні цінності, медичні установи і транспорт, а також релігійні споруди.
2. Природне середовище прямо не зазначено як об'єкт, що особливо охороняється, але воно може розглядатися як такий, коли воно безпосередньо пов'язане з культурною або історичною цінністю, або коли воно слугує життєво важливим ресурсом для певної громади.
3. Захист особливо охоронюваних об'єктів ґрунтується на їхній унікальній цінності та важливості, яка може перевищувати їхнє військове значення [7].

Цивільні об'єкти. 1. Цивільними об'єктами є всі об'єкти, які не є військовими об'єктами, і вони захищені від нападу, якщо вони не використовуються у військових цілях. 2. Природне середовище зазвичай вважається цивільним об'єктом, оскільки воно не є військовим об'єктом і не має прямого військового значення. 3. Захист цивільних об'єктів ґрунтується на принципі розрізнення, який вимагає розрізняти військові об'єкти та цивільні об'єкти під час збройного конфлікту.

Таким чином, захист природного середовища як об'єкта, що особливо охороняється, ґрунтується на його унікальній цінності та важливості, в той час як його захист як цивільного об'єкта ґрунтується на принципі розмежування між військовими та цивільними об'єктами. Обидві категорії мають на меті мінімізувати вплив збройного конфлікту на навколишнє середовище, але вони підходять до захисту природного середовища з різних точок зору.

2. Завдання широкої, довгострокової і серйозної шкоди природному середовищу як воєнний злочин.

Напади, що здійснюються з порушенням МГП, можуть становити воєнні злочини. Воєнний злочин нападу на об'єкти, що перебувають під особливим захистом. Окремі статті Додатків I та IV до ЖК передбачають особливий захист певних типів цивільних об'єктів і забороняють напади, спрямовані проти таких об'єктів.

Відповідно до статті 35(3) ДП I, заборонено застосовувати методи або засоби ведення воєнних дій, які мають на меті завдати або, як можна очікувати, завдадуть широкої, довгострокової і серйозної шкоди природному середовищу [1].

Збройний конфлікт може завдати тривалій шкоди природному середовищу. Використання певної зброї, зокрема хімічної або ядерної зброї, може мати тривалі негативні впливи на природного середовища. Такий вплив може бути аспектом військової стратегії, сторонами конфлікту, націленими на частини природного середовища, щоб послабити можливості свого ворога. Але це також може статися як ненавмисний наслідок конфлікту. Знищення стоків і каналізацій, електростанцій, хімічних заводів та інших галузей промисловості – і просто створення щєбно може призвести до забруднення джерел води, орних земель і повітря, що впливає на здоров'я всього населення. Хоча певна кількість екологічної шкоди може бути прийнята як невід'ємна для збройного конфлікту, така шкода не повинна бути непропорційною [3].

МГП визначає допустиму межу завдання шкоди природному середовищу.

Зокрема, МГП: 1) зобов'язує всі сторони конфлікту захищати природне середовище від широкомасштабної, довготривалої та серйозної шкоди; 2) забороняє застосування методів або засобів ведення війни, які мають на меті або, як можна очікувати, можуть завдати такої шкоди природному середовищу і тим самим здоров'ю або виживанню населення [1].

Відповідно до національного законодавства завдання широкої, довгострокової і серйозної шкоди природному середовищу може бути кваліфіковано за статтею 438 ККУ,

яка інкримінує «застосування методів ведення війни, заборонених міжнародними договорами» та «будь-які інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України» (до яких відносяться Женевські конвенції та Додаткові протоколи до них) [8]. Таким чином, обвинувачення має довести наступні елементи: (i) Злочинець(и) розпочав(ли) або здійснив(ли) напад; (ii) напад спричинив широкомасштабну, довготривалу та серйозну шкоду природному середовищу; або під час нападу застосовувалися методи чи засоби ведення війни, які мали на меті або, як можна очікувати, спричинили таку шкоду природному середовищу; (iii) Виконавець (виконавці) навмисно здійснив (здійснили) напад, знаючи, що він мав на меті або, як можна було очікувати, спричинить широкомасштабну, довготривалу та серйозну шкоду природному середовищу.

МГП не дає єдиного визначення «широкомасштабної, довготривалої та серйозної шкоди» довікілно. Було висловлено припущення, що вимога «довготривалої» шкоди стосується щонайменше двох-трьох десятиліть; «серйозність» передбачає серйозні або значні порушення або пошкодження людського життя, природних економічних ресурсів або інших активів; «широкомасштабна» може означати наслідки, що поширюються на кілька сотень квадратних кілометрів, в залежності від обставин нападу. Ці вимоги слід розглядати в сукупності.

Слід також підкреслити, що військові операції, які можуть завдати шкоди природному середовищу в таких масштабах, заборонені, незалежно від того, чи був конкретний елемент довікілля, що постраждав, легітимною військовою метою.

Така поведінка може включати, наприклад, напади на атомні електростанції, греблі, хімічні заводи, промислову інфраструктуру або інші об'єкти; а також застосування ядерної, біологічної та хімічної зброї, що може мати довгострокові негативні наслідки для населення, а також для флори і фауни певного регіону [9, с. 108–109].

Що стосується вини, слід зазначити, що застосування методів або засобів ведення війни становить порушення статті 55 ПД I лише в тій мірі, в якій вони були «призначені» або «очікувалися» для заподіяння зазначеного рівня шкоди природному середовищу, щоб становити порушення статті 55 ПД I. Це відповідає статтям 23–25 ККУ, які вимагають доведення того, що порушник(и) навмисно здійснив(ли) незаконний напад з прямим або непрямим уміслом [10].

Для такої кваліфікації мають бути наявні наступні контекстуальні елементи: (i) напад (напади) відбувся в контексті збройного конфлікту і був пов'язаний з ним; (ii) виконавець (виконавці) знав (знали) про фактичні обставини, що свідчать про наявність збройного конфлікту.

Встановлення цих двох контекстуальних елементів не повинно викликати жодних труднощів, оскільки непрямі вогневі напади, що здійснюються на території України, *prima facie* пов'язані з триваючим міжнародним збройним конфліктом.

Таким чином, за певних обставин заподіяння такої шкоди природному середовищу може становити воєнний злочин відповідно до МГП та національного законодавства України.

Ватро також зазначити, що законопроект № 7290 буде впроваджено (якщо та коли він набере чинності) окремий воєнний злочин, який передбачатиме «напад, що завідомо становить небезпеку загибелі або поранення цивільних осіб, заподіяння шкоди цивільним об'єктам або широкомасштабної, довгострокової та серйозної шкоди навколишньому природному середовищу, яка є явно непропорційною порівняно з конкретною і прямою очікуваною загальною військовою перевагою» за статтею 438-2.2(2) ККУ [11].

3. Оцінка заподіяної шкоди. Війна в Україні завдала значної шкоди природному середовищу країни. Екологічні наслідки війни включають прямий вплив на природні середовища існування та їх видовий склад, а також непрямий – у вигляді забруднення повітря, землі та води або відволікання ресурсів. Оцінка є першим кроком для усвідомлення світовою спільнотою масштабів завданої шкоди та в подальшому – притягнення до відповідальності винних. Ще до війни Україна, як і інші країни, стикалася зі значними екологічними викликами, зокрема, з кризою зміни клімату та втратою біорізноманіття. За останні 30 років в країні вже потеплішало майже на 1,5°C, а до середини століття середньорічна температура може зрости до 3°C. Наслідки цих змін стають все більш очевидними, наприклад, зниження врожайності.

Україна має велику різноманітність середовищ існування та видів і є частиною більш широкого регіону, що простягається по всій Центральній та Східній Європі, який іноді називають «Зеленим серцем Європи». Сюди входять рідкісні степові екосистеми, прибережні водно-болотні угіддя, альпійські луки, стародавні бувають і великі торфовища. Країна має частину дельти Дунаю, другу за величиною річкову дельту континентальної Європи та найбільше очеретяне ліжко у світі. Він включає величезні соснові, дубові та березові ліси та торф'яні болота в Поліському регіоні на півночі України. Карпатські гори в західній частині країни є домом для стародавніх букових лісів та альпійських луків. Важливо, що рідкісні степові екосистеми присутні у центральній та східній частинах України.

Територія України містить місця проживання, в яких проживає 35% біорізноманіття Європи, включаючи 70 000 видів рослин і тварин, багато з яких рідкісні, реліктові та ендемічні. До них відносяться європейські зубри та бурі ведмеді, рисі та вовки, а також осетрові, найбільш загрозлива група видів у світі.

Військове втручання загрожує цим природним скарбам. Рух великомасштабних військових транспортних засобів та вибухових речовин завдають шкоди середовищам проживання як всередині, так і за межами охоронюваних територій. Пожежі, спричинені атаками, вже пошкодили понад 100 000 гектарів природних екосистем, згідно з супутниковими даними Європейської інформаційної системи лісових пожеж [12]. Державне агентство лісових ресурсів України вже зафіксувало в 78 разів більше пожеж, ніж за аналогічний період минулого року. За даними Міністерства навколишнього середовища та природних ресурсів України, щонайменше 900 заповідних територій разом, що охоплюють 1,2 мільйона гектарів або 30% усіх заповідних територій в Україні, постраждали від обстрілів, бомбардувань, забруднення нафтою та військових маневрів [13]. Деякі території Смарагдової мережі знаходяться під загрозою повного знищення. За словами Олексія Василюка з Української природоохоронної групи, неурядової організації, п'ята частина з 377 сайтів Смарагдової мережі країни, захищених відповідно до Бернської конвенції [14], були деградовані військовими діями. До них відносяться багато унікальних степових середовищ існування найвищої природної цінності, а також густі ліси, що ростуть вздовж річки Сіверський Донець, які забезпечують притулок, їжу та місця гніздування для захищених хижих птахів. Коли війська концентруються тут, вони ставлять під загрозу цілісність цієї гарячої точки біорізноманіття. Щонайменше 14 Рамсарських ділянок – цінних водно-болотних угідь, які були визнані на міжнародному рівні відповідно до Рамсарської конвенції про водно-болотні угіддя – знаходяться під загрозою знищення [15]. Вони включають великі мілководні морські лагуни та найбільший острів Чорного моря в Каркінітській та Джарилгацькій затоках; дельту Дніпра, притулок для природи в регіоні, відомому своїми величезними сільськогосподарськими полями; і болота, меандри та природні луки заплавл річки Десна в Сумському регіоні [16].

Війна також має значні непрямі наслідки. 24 охоронювані території були змушені призупинити свою природоохоронну діяльність у Донецькій, Луганській, Запорізькій, Херсонській, Миколаївській, Харківській, Сумській, Чернігівській, Київській та Кримській областях. Там, де війська відійшли, як навколо Києва чи Чернігова, вони залишили після себе інфраструктуру парку та об'єкти, які, як повідомляється, були пошкоджені і їх потрібно буде відновити.

Спадщина важкої промисловості. Економіка України значною мірою побудована на важкій промисловості, особливо на сході, тому є тисячі промислових підприємств, хімічних заводів, вугільних шахт та інших об'єктів, які виробляють та зберігають токсичні відходи. Напади на ці місця можуть забруднити повітря, воду, ґрунт та море, створюючи безпосередню загрозу здоров'ю людей та довгострокову екологічну шкоду воді та ґрунту.

Існують серйозні побоювання щодо короткострокового та довгострокового впливу на джерела води та прісноводні екосистеми. Забруднення водних ресурсів є нагадуванням про те, що вода надходить не просто з крана, вона надходить з прісноводних ресурсів: річок, озер, водно-болотних угідь та підземних вод.

Руйнування енергетичної інфраструктури та обладнання може призвести до затоплення покинутих вугільних шахт, які можуть забруднити підземні води токсичними відходами, включаючи важкі метали. Коли шахта перестає працювати, воду потрібно постійно відкачувати з підземних шахт і камер, щоб запобігти їх затопленню. Внаслідок чого підземні води можуть бути забруднені важкими металами, які потім можуть проникати в підземні водоносні горизонти та навколишні ґрунти, роблячи їх непридатними для сільського господарства та споживання людиною. Це вже сталося з безлюдними вугільними шахтами на сході України і стане ще більш серйозним, оскільки війна затягується.

Очищення нафтогазових складів та інфраструктури, таких як трубопроводи, може спричинити витіки, які впливають на річки, озера, водно-болотні угіддя та підземні води. Хімічні відходи з промислових підприємств та об'єктів зберігання палива можуть призвести до витіку речовин та стічних вод, що просочуються в ґрунт або втікають у сусідні потоки, впливаючи на якість поверхневих та підземних вод та місцеві екосистеми.

Наземні міни, касетні боеприпаси та інші вибухонебезпечні залишки війни не тільки забирають людські життя, але також можуть забруднювати підземні води металами та токсичними матеріалами. Війна генерує великі обсяги військового брухту, який може містити цілий ряд матеріалів, які мають властивість забруднювати підземні води, одночасно піддаючи тих, хто працює над ним, гострим та хронічним ризикам для здоров'я.

Знищення водної інфраструктури та очисних споруд не тільки перериває доступ до води для людей, але й забруднює джерела води. Пошкоджені очисні споруди в Северодонецьку, Лисичанську, Рубіжному та місті Попасна [17], вивергають необроблені стічні води в навколишнє середовище та забруднюють водні ресурси.

Пошкодження дамб – особливо великих гідроенергетичних дамб – може спричинити катастрофічні наслідки, а також довгострокову шкоду навколишньому середовищу. Наприклад, якщо Київська гідроенергетична гребля буде порушена, це створить руйнівну повінь, а також поширить радіоактивні відкладення з річки Прип'ять, яка протікає через Чорнобиль, які накопичилися за греблею, потенційно забруднюючи річку до Чорного моря. Гребля на річці Сіверський Донецький Донецькій області вже пошкоджена, що вплинуло на якість води.

Руйнування Каховської гідроелектростанції має серйозні наслідки для навколишнього середовища. Руйнування греблі призвело до заповнення населених пунктів, розташо-

ваних нижче за течією річки, та утворення екологічної пустелі зі сміттям і токсичними забруднювачами [18]. Екологічні наслідки руйнування дамби є глибокими і вплинули як на затоплені території нижче за течією, так і на території вище за течією від дамби. Втрата води для зрошення сільськогосподарських угідь на півдні України та півночі Криму може призвести до опустелювання колись родючих земель [19]. Очікується, що руйнування дамби та затоплення території матиме довготривалі наслідки для екосистем, міст та промисловості [20]. Міндовкілля назвали руйнування Каховської ГЕС найбільшим екоцидом з початку повномасштабного вторгнення Росії. Каховське водосховище і прилеглі території були шляхом міграції птахів, місцем їх гніздування. Після підриву ГЕС дуже великої шкоди завдано саме біорізноманіттю. На тій території, яку зараз затоплює вода зі сховища, знаходяться національні природні багатства, які були створені для збереження червонокнижних рослин та тварин. Вони знаходяться на сьогодні під загрозою знищення. Також збитки завдані водним ресурсам, в які потрапили хімічні речовини, паливно-мастильні матеріали; ґрунтам, які розмиваються під великим напором води. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України здійснює фіксацію збитків, які завдаються заповідному фонду, угіддям тощо. В Укргідроенерго заявили, що Каховська ГЕС повністю зруйнована і відновленню не підлягає. Україна має намір зафіксувати збитки, заподіяні навколишньому середовищу, у щойно створеному реєстрі шкоди, для розгляду міжнародною комісією та для виплат майбутніх компенсацій, відповідно до міжнародного права [21]. Програма ООН з довкілля опублікувала оцінку прориву Каховської дамби, в якій дійшла висновку, що значна частина шкоди, спричиненої проривом, є незворотною, з ймовірними змінами в навколишньому середовищі, які можуть мати вплив на екосистеми та здоров'я людей. Оцінка охоплює збитки, завдані як вище, так і нижче за течією, включаючи гідрологічні та геоморфологічні наслідки, хімічне забруднення, відходи та екологічну шкоду, в тому числі природоохоронним територіям [22]. Наслідки руйнування Каховської дамби є серйозними та довготривалими, вони впливають як на природне середовище, так і на населення [23].

Агросектор України. Багато згаданих питань також призводять до забруднення землі та ґрунтів. Закинуті вугільні шахти, обстріли нафтогазової інфраструктури та хімічних заводів, а також боеприпаси та військовий брухт виробляють токсичні хімічні речовини та важкі метали, які забруднюють ґрунти, включаючи сільськогосподарські угіддя. На зменшення посівних площ навіть на деокупованих територіях вплинуло також мінно-вибухове забруднення земель. Велика територія замінована, потенційно забрудненими вибухонебезпечними предметами є 174 тисячі квадратних кілометрів українських земель без урахування тимчасово окупованих регіонів [24]. Загальна площа сільськогосподарських земель, забруднених нерозірваними боеприпасами, мінами й уламками становить більше 400 000 га. Загальні оціночні потреби в реконструкції та відновленні України перевищують 411 мільярдів доларів США. Потреби сільського господарства становлять у цій сумі не менше 7% [25]. Наразі складно оцінити наслідки забруднення сільськогосподарських угідь вибухонебезпечними предметами, руйнування верхніх шарів ґрунту через обстріли та підриви при розмінуванні, адже процес ще триває.

Забруднення повітря – ще одна серйозна проблема. Пожежі, дим та випари, спричинені обстрілами, включаючи пожежі в житлових районах, мають серйозний вплив на якість повітря. Були численні атаки на нафтогазові склади, сховища, промислові заводи та заводи, що спричинили токсичні хімічні випари. Атака на хімічний завод поблизу Сум 21 березня випустила аміак, а 5 квітня вибухнув кислотний бак біля Рубіжного, випустивши токсичну хмару азотної кислоти [16].

Міжнародна співпраця. 30 червня 2023 року під співгодуванням керівника Офісу Президента України Андрія Єрмака та Маргот Вальстрем, співголови Міжнародної робочої групи щодо екологічних наслідків війни, відбулося перше засідання Міжнародної робочої групи щодо екологічних наслідків війни.

Наразі, як зазначила Маргот Вальстрем під час прес-конференції, в рамках цієї групи відбувається активна робота щодо оцінки наслідків війни для довкілля, розробки рекомендацій щодо пошуку механізмів притягнення агресора до відповідальності за екологічні злочини та екологічного відновлення України.

В свою чергу, Віргініус Сінкевічюс, Європейський комісар з питань довкілля, океанів та рибальства, зауважив, що така оцінка відбуватиметься з використанням сучасних технологій та європейські партнери активно долучаються до роботи у цьому напрямі. «РФ однозначно має бути покарана за вчинені злочини, у тому числі, стосовно довкілля», – підкреслив він, додавши, що мають бути докладені зусилля міжнародної спільноти до відновлення України [26].

Моніторинг. Війна триває і її наслідки, а її вплив на природне середовище тільки ростить. Тому важливим є започаткування моніторингових механізмів для фіксації шкоди в реальному часі для збереження максимальної кількості інформації про інциденти як на національному так і на міжнародному рівнях. Для моніторингу та фіксації характеру, масштабів і значущості пов'язаних з конфліктом екологічних наслідків Програма розвитку ООН та уряд Швеції працюють з державними установами над створенням Координаційного центру з оцінки екологічної шкоди з початковим обсягом інвестицій у розмірі 6,7 млн доларів США протягом 2023–2025 років [13]. На національному рівні функціонує Центр екологічних ініціатив «Екодія» – громадська організація, яка об'єднує експертів та активістів навколо ідеї збереження довкілля. Від початку повномасштабного вторгнення працівники та волонтери «Екодія» моніторять випадки потенційної шкоди довкіллю, спричинені російською агресією. За цей час вже зафіксовано понад 1500 випадків: пожежі на нафтобазах, АЗС, сміттєзвалищах, пошкодження об'єктів тепло- та водопостачання, промислових об'єктів, вплив на екосистеми тощо. Всі зафіксовані випадки зібрані на інтерактивній мапі [27].

Руслан Стрілець, міністр захисту довкілля та природних ресурсів повідомив, що з моменту вторгнення РФ вчинили в Україні понад 2,5 тисячі зафіксованих злочинів проти довкілля. Наприкінці 2022 року сума збитків довкіллю сягала 26 млрд євро, станом на жовтень 2023 – вдвічі більша – 55 млрд євро. Усі ці збитки будуть включені до міжнародного Реєстру збитків [26].

Шкоду, завдану природному середовищу України та Європи треба сприймати комплексно і не як окремі епізоди. Застосування такого підходу необхідне для доведення перевищення допустимого та необхідного об'єму шкоди.

4. Поточна діяльність щодо розслідування. Міжнародний Комітет Червоного Хреста у своєму посібнику щодо захисту природного середовища в умовах збройного конфлікту надає список правил та рекомендацій, зокрема щодо розслідування воєнних злочинів проти природного середовища [5].

Репресія воєнних злочинів, що стосуються природного середовища. 1. Держави повинні розслідувати воєнні злочини, в тому числі ті, що стосуються природного середовища, ймовірно скоєні їхніми громадянами або збройними силами, або на їхній території, і, в разі необхідності, переслідувати підозрюваних в судовому порядку. Вони також повинні розслідувати інші воєнні злочини, на які поширюється їхня юрисдикція, в тому числі ті, що стосуються природного середовища, і, за необхід-

ності, переслідувати підозрюваних у судовому порядку. 2. Командири та інші начальники несуть кримінальну відповідальність за воєнні злочини, в тому числі проти довкілля, вчинені їхніми підлеглими, якщо вони знали або мали підстави знати, що підлеглі збираються вчинити або вже вчинили такі злочини, і не вжили всіх необхідних і розумних заходів, які були в їхніх силах, щоб запобігти їхньому вчиненню, або, якщо такі злочини були вчинені, щоб покарати винних осіб. 3. Фізичні особи несуть кримінальну відповідальність за вчинені ними воєнні злочини, в тому числі ті, що стосуються природного середовища.

Воєнні злочини, про які йдеться в цих правилах, включають ті, що встановлені положеннями про серйозні порушення Женевських конвенцій 1949 року і ДП I 1977 року ті, що містяться в Статуті МКС 1998 року, як застосовні, а також ті, що містяться у звичаєвому міжнародному праві [5]. Україною досі не ратифіковано Римський Статуту, тому національні суб'єкти досудового розслідування та судові установи мають спиратись на Женевські конвенції та ДП I.

Наразі Україна є фактично першою країною в історії людства, яка розслідує злочини проти природного середовища саме як воєнні злочини, *de facto* втілюючи в реальність міжнародні норми щодо невідворотності покарання за такі злочини. Діяльність національних, а в подальшому – і міжнародних, суб'єктів досудового розслідування та судових установ має започаткувати стандарти притягнення до відповідальності тих, хто буде намагатися скоїти такі ж злочини в інших частинах світу.

Генеральний прокурор України Андрій Костін в рамках конференції високого рівня «United for Justice. United for Nature», присвяченій відповідальності Російської Федерації за шкоду, заподіяну природному середовищу внаслідок війни, підкреслив, що невідворотність покарання за міжнародні злочини – це головна мета роботи Офісу Генерального прокурора та органів досудового розслідування. «Це мета, яка об'єднує не лише українців, що постраждали від агресивної війни, а і весь демократичний світ – адже такі злочини несуть у собі загрозу для всього людства», – зазначив Андрій Костін.

Перша міжнародна конференція «United for Justice» відбулася навесні 2023 року, об'єднавши всі елементи відповідальності агресора за скоєні міжнародні злочини. Ці елементи містяться у запропонованій Президентом України Формулі миру.

У прес-конференції також взяли участь Європейський комісар з питань довкілля, океанів та рибальства Віргініус Сінкевічюс, экс-віце-прем'єр-міністр, міністр закордонних справ Швеції у 2014–2019 роках, співголова Міжнародної робочої групи щодо екологічних наслідків війни Маргот Вальстрем та міністр захисту довкілля та природних ресурсів Руслан Стрілець [26].

Одне з питань для подальшого розслідування та притягнення до відповідальності на наднаціональному рівні – чи буде розглядатися Міжнародним кримінальним судом злочин екоциду в Україні. Римський статут, який лежить в основі МКС, розглядає чотири види злочинів – геноцид, злочин проти людяності, воєнні злочини, злочини агресії, і вже тривалий час точаться дискусії про безпосереднє визначення п'ятого злочину – екоциду, який передбачав би спеціальний механізм притягнення до відповідальності.

У 2015 році Україна Заяви Верховної Ради визнала часткову юрисдикцію Міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності та воєнних злочинів вищими посадовими особами Російської Федерації та керівниками терористичних організацій «ДНР» та «ЛНР», які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян [28]. Що наразі дозволяє Офіс Генерального прокурора (далі – ОГП) співпрацювати з МКС стосовно розслідування злочинів проти довкілля. Команда прокурорів МКС, яка базу-

ється у Києві, та Міжнародний кримінальний суд в цілому, працюють над деякими справами, які стосуються воєнних злочинів, вчинених проти природного середовища. Команда МКС ретельно підходить до побудови відповідних справ, оскільки в попередніх розслідуваннях команда Суду не залучалася до розслідування злочинів проти природного середовища як воєнних злочинів. ОГП надає повне сприяння у доступі до будь-яких доказів, які має.

ОГП перебувають у постійному діалозі з більш, ніж 20 країнами, які мають універсальну юрисдикцію, у тому числі, країни так званого Глобального Півдня. Успіх таких перемовин дозволить проводити розслідування іноземними юрисдикціями злочинів щодо довкілля на підставі універсальної юрисдикції.

Також за широкої підтримки країн ЄС та міжнародного співтовариства триває робота над створенням спеціального трибуналу для покарання Росії за злочин агресії проти України. Встановлення справедливості та притягнення агресора до відповідальності за злочини в Україні та протидія екоциду й відновлення довкілля є пунктами 7 та 8 у складі Формули миру [29], запропонованої Володимиром Зеленським [21].

Відкриті провадження. За інформацією Генерального прокурора України Андрія Костіна, на теперішній час розслідується 271 воєнний злочин проти довкілля, скоєний Російською Федерацією від початку повномасштабної війни, у тому числі 15 випадків екоциду. Мова йде про масове знищення флори й фауни, отруєння повітря або водних ресурсів, а також про будь-які інші дії, що можуть призвести до природного лиха. Факти таких порушень розглядаються як міжнародний злочин. Варто зазначити, що за фактом підризу Каховської ГЕС було також розпочато розслідування за статтею «Екоцид». Розслідування випадків злочинів екоциду відбувається виключно відповідно до статті 441 Кримінального [8]. Екоцид не є воєнним злочином відповідно до Римського статуту і така кваліфікація існує виключно в рамках національної системи кримінальної юстиції. Для застосування норм міжнародного права необхідно проводити розслідування за статтею 438, порушення законів та звичаїв війни, через призму якої відбувається розслідування всіх воєнних злочинів в Україні. Стаття 438 є реферальною, через що виникає необхідність аналізу норм міжнародного гуманітарного права для встановлення відповідної кваліфікації. Тому фактично злочини проти природного середовища розслідуються як завдання широкої, довгострокової і серйозної шкоди природному середовищу.

Міжнародна правова допомога. Оскільки для правильного застосування норм МГП на етапі досудового розслідування необхідна відповідна кваліфікація співробітників прокуратури та органів досудового розслідування ОГП залучає до співпраці міжнародні недержавні організації для надання правової допомоги. Головною метою такої співпраці є проведення ефективного розслідування та притягнення до відповідальності за воєнні зло-

чини проти природного середовища. Яскравим прикладом такої співпраці є безпосередня правова допомога Global Rights Compliance (далі – GRC) [30]. GRC – це міжнародна неприбуткова організація, заснована в Гаазі, яка прагне посилити дотримання міжнародного права та добивається справедливості шляхом інноваційного застосування права. GRC спеціалізується на міжнародному гуманітарному праві, міжнародному кримінальному праві та правах людини в зонах конфліктів і зонах підвищеного ризику по всьому світу, працюючи над виявленнями, запобіганням і пом'якшенням негативних наслідків порушення МГП і прав людини. GRC Ukraine, зокрема займається наданням правових рекомендацій та рекомендацій щодо розслідування воєнних злочинів проти природного середовища шляхом: (i) написання посібників, таких як «Керівництво з базових стандартів розслідування для документування міжнародних злочинів в Україні» [31], (ii) надають рекомендації щодо вибору відповідної правової кваліфікації на основі наданих ОГП матеріалів справ національного та регіонального рівнів, (iii) проведення тренінгів для прокурорів обласних прокуратур та слідчих органів досудового розслідування, (iv) беруть участь у польових місіях тощо [32]. Очікуваними результатом міжнародної співпраці є підозри російським воєнним злочинцям, не лише на рівні МКС, але й на рівні інших країн, які займаються відповідними розслідуваннями [26].

Висновок і перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи вищевикладене доходимо наступних висновків. По-перше, забезпечити невідворотність покарання за воєнні злочини проти природного середовища та започаткувати стандарти притягнення до відповідальності Україні вдасться тільки за умови опанування міжнародного гуманітарного права та докладання спільних зусиль з об'єднаною єдиною метою міжнародною спільнотою. По-друге, якнайшвидше має бути розроблений і впроваджений ефективний механізм моніторингу, фіксації та документування порушень МГП в сфері захисту природного середовища. По-третє, співпраця Офісу Генерального прокурора з міжнародними партнерами щодо розслідування воєнних злочинів проти природного середовища має розвиватись, що дасть можливість в майбутньому побудувати світову практику розслідування такого воєнного злочину як завдання широкої, довгострокової і серйозної шкоди природному середовищу під час збройного конфлікту.

Автори статті бачать перспективи розвитку напрямку в детальному дослідженні методології документування воєнних злочинів під час міжнародного збройного конфлікту в режимі реального часу із застосуванням супутникового обладнання та новітніх технологій, що дозволить максимально точно оцінювати шкоду, завдану в результаті такого конфлікту. Також перспективним є напрямком аналізу законодавчих перспектив щодо внесення змін в Кримінальний кодекс України в частині включення повного переліку порушень законів та звичаїв війни до статті 438.

ЛІТЕРАТУРА

1. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року : Протокол від 08.06.1977 № 995_199 : ратифіковано із заявою Указом Президії Верховної Ради УРСР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення 17.12.2023).
2. Про захист цивільного населення під час війни : Конвенція / Організація Об'єднаних націй від 12.08.1949 № 995_154. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення 20.12.2023).
3. What objects are specially protected under IHL? ICRC. International Committee of the Red Cross. 14.08.2017 : web-site. URL: <https://blogs.icrc.org/ilot/2017/08/14/objects-specially-protected-ihl/> (Last accessed: 20.12.2023).
4. Marja Lehto. Second report on protection of the environment in relation to armed conflicts. International Law Commission. 2019. URL: https://digitallibrary.un.org/record/3801185/files/A_CN.4_728-EN.pdf?ln=en (Last accessed: 20.12.2023).
5. Guidelines on the protection of the natural environment in armed conflict: rules and recommendations relating to the protection of the natural environment under international humanitarian law, with commentary. International Committee of the Red Cross. C. 100–154. URL: <http://surl.li/oonxi> (Last accessed: 20.12.2023).
6. Commentary on the Additional Protocols to the Geneva Conventions / Jean Pictet et al. International Committee of the Red Cross. 08.06.1977. C. 662. URL: <https://www.legal-tools.org/doc/6d222c/pdf> (Last accessed: 15.12.2023).
7. C. Droège, Marie-Louise Tougas. The Protection of the Natural Environment in Armed Conflict – Existing Rules and Need for Further Legal Protection. 2013. Nordic Journal of International Law. URL: <http://surl.li/oomrf> (Last accessed: 19.12.2023).

8. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III / *Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України*. 2001, № 25–26, ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n3053> (дата звернення 17.12.2023).
9. Нільс Мельцер. Міжнародне гуманітарне право. Міжнародний Комітет Червоного Хреста. 2016. С. 108-109. URL: https://blogs.icrc.org/ua/wp-content/uploads/sites/98/2021/05/4231_154-.pdf (дата звернення: 17.12.2023).
10. International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia. Prosecutor v. Tihomir Blaskic (Trial Judgement). 3 March 2000. P. 60. URL: <https://www.refworld.org/cases,ICTY,4146f1b24.html> (Last accessed: 12.12.2023).
11. Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України: Проект від 15.04.2022 № 7290 / Кабінет Міністрів України. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=74105 (дата звернення 21.12.2023).
12. Reports and Publications. European Forest Fire Information System EFFIS : web-site. URL: <https://effis.jrc.ec.europa.eu/reports-and-publications> (Last accessed: 19.12.2023).
13. Environmental damage assessment. United Nations Development Programme UNDP. 2023. URL: <https://www.undp.org/ukraine/projects/environmental-damage-assessment> (Last accessed: 20.12.2023).
14. Про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі : Конвенція / Рада Європи від 19.09.1979 № 995_032. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_032#Text (дата звернення 15.12.2023).
15. Про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовище існування водоплавних птахів : Конвенція / Організація Об'єднаних Націй від 28.05.1987 № 995_031. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_031#Text (дата звернення 15.12.2023).
16. Bohdan Vykhor. Assessing the environmental impacts of the war in Ukraine. WWF. 13.06.2022 : web-site. URL: <https://wwf.org/news/assessing-the-environmental-impacts-of-the-war-in-ukraine> (Last accessed: 17.12.2023).
17. Ірина Бабаніна. Огляд ситуації з руйнуванням інфраструктури водопостачання та водовідведення у Луганській області. Екологія право людини: верховенство права для захисту довкілля. 14.03.2023. URL: <http://surl.li/oonfu> (дата звернення 18.12.2023).
18. Євген Стахів, Андрій Демиденко. Екоцид: катастрофічні наслідки знесення Каховської дамби. Vox Ukraine. 19.07.2023. URL: <https://voxukraine.org/ekotsyd-katastrofichni-naslidky-rujnuvannya-damby-kahovskogo-vodoshovyshha> (дата звернення 21.12.2023).
19. Leon Moreland, Eoghan Darbyshire. Downstream impact: Analysing the environmental consequences of the Kakhovka dam collapse. Reliefweb. 28.07.2023. URL: <http://surl.li/oonub> (Last accessed: 18.12.2023).
20. Kara Anderson. What the destruction of Kakhovka dam means for the environment. Greenly. 21.06.2023. URL: <http://surl.li/oonrf> (Last accessed: 15.12.2023).
21. Україна розслідує понад 270 воєнних злочинів Росії проти довкілля. Укрінформ. 28.11.2023 : веб-сайт. URL: <http://surl.li/ntxlw> (дата звернення 16.12.2023).
22. Rapid Environmental Assessment of Kakhovka Dam Breach. United Nations Environment Programme. 25.10.2023. URL: https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/43696/Kakhovka_Dam_Breach_Ukraine_Assessment.pdf?sequence=3&isAllowed=y (Last accessed: 19.12.2023).
23. Andrian Prokip. The Kakhovka Dam Disaster: Responsibility and Consequences. Wilson Center. 14.06.2023 : web-site. URL: <http://surl.li/oonsy> (Last accessed: 18.12.2023).
24. Війна завдала сільському господарству збитків на \$40 мільярдів – голова аграрного комітету Ради. Укрінформ. 27.09.2023 : веб-сайт. URL: <http://surl.li/lorws> (дата звернення 13.12.2023).
25. Агресор України: вплив війни та перспективи відновлення. DLF attorneys-at-law. 30.05.2023. URL: <https://dlf.ua/ua/agrosector-ukrayini-vpliv-vijni-ta-perspektivi-vidnovlennya/> (дата звернення 17.12.2023).
26. Наталя Мамченко. Україна фактично формує для світу стандарти притягнення до відповідальності за злочини проти довкілля як воєнні злочини. Судово-юридична газета. 20.10.2023 URL: <http://surl.li/mjhzy> (дата звернення 19.12.2023).
27. Волонтерки Екодії зафіксували 1500 випадків потенційної шкоди довкіллю від війни: чи є шанс на відновлення? Екодія. 04.12.2023 URL: <https://ecoaction.org.ua/1500-vypadkiv-shkody-dovkilliu.html> (дата звернення 19.12.2023).
28. Про Заяву Верховної Ради України "Про визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності та воєнних злочинів вищими посадовими особами Російської Федерації та керівниками терористичних організацій "ДНР" та "ЛНР", які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян" : Постанова / *Верховна Рада України* від 04.02.2015 № 145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/145-19#Text> (дата звернення 18.12.2023).
29. В. О. Зеленський. Формула миру президента Зеленського URL: <http://surl.li/ooniq> (дата звернення 17.12.2023).
30. Achieving justice through the innovative application of international law. Global Rights Compliance : web-site. URL: <https://globalrightscpliance.com> (Last accessed: 20.12.2023).
31. Керівництво з базових стандартів розслідування для документування міжнародних злочинів в Україні. Global Rights Compliance. 10.05.2023. С. 127–544. URL: <http://surl.li/oomws> (дата звернення 20.12.2023).
32. Since 2015, GRC has worked on the ground in Ukraine to enhance accountability for atrocity crimes committed by Russian forces since the invasion began in 2014. Global Rights Compliance : web-site. URL: <https://globalrightscpliance.com/ukraine/> (Last accessed: 16.12.2023).